



“HALK İNANCI” KAVRAMININ SINIRLARI VE SINIRLILIKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME*

*Metin EREN***

ÖZET

Birçok sosyal ve beşeri bilimin inceleme konuları arasında halk inançlarının önemli bir yeri vardır. Bu disiplinlerden halkbilimi halk inançları başlığı altında, özellikle bir toplumda yaygın dinsel gelenek içerisinde geçmiş dinlerden kalan arkaik unsurları incelemeye çalışır.

İnanç kavramının mevcut tanımları modern bilimin sınırlamalarını yansıtır. Modern bilimsel inceleme, incelenen olguların nesnel olarak ölçülebilir olmasını; araştırma konusu ile ilgili verilerin ve sonuçların denetlenebilir veriler olmasını gerektirir. Halk inancı denilince ilk akla gelen ifadelerden “batıl inanış” nitelemesi aynı zamanda büyük dinsel geleneklerin çekincelerini barındırır. Halkbilimi kapsamında yapılan halk inançları ile ilgili çalışmalar modern bilimin inanç kavramını öznel olarak değerlendiren yaklaşımından ve büyük dini geleneklerin halk inançlarının bir kısmını bu geleneklerin ölçütleri bakımından “batıl” olarak değerlendirmesinden kaynaklanan sınırlılıklara sahiptir.

Bu incelemede inanç, halk inançları ve batıl inanç kavramlarının içerik analizi yapıldı. Kavramın modern bilimin inceleme metodlarının dışında bir olgu olmasına karşın bireysel ve toplumsal bir gerçekliğe sahip olduğu belirtildi. Halk inançlarının önemli bir kısmının resmi din/Ortodoksi/büyük gelenek olarak adlandırılan din anlayışının dışında özellikler barındırmasına karşın bu bütünden ayrı ele alınmasının toplumsal ve kültürel bütünlüğün anlaşılmasını güçleştireceği, konuya ilişkin gerçeği parçalayacağı ve bunun bilimsel olarak da doğru olmadığı halk inançlarını inceleme yöntemlerine dair yeni öneriler ışığında tartışıldı. Bu tartışmalar ışığında Türk halk inançlarının çalışılmasına dönük yeni yaklaşımların gündeme getirilmesinin bir zorunluluk olduğu tezi savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, halk inançları, halk dini, batıl inanış.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: metineren1976@gmail.com



A STUDY ON THE BOUNDARY AND LIMITATIONS OF THE CONCEPTUALIZATION OF FOLK BELIEFS

ABSTRACT

Folk beliefs are among the many topics of study in the humanities and social science. Under the topic of folk beliefs, folklore tries to study the remaining archaic objects from past religions once prevalent among a specific community.

Existing definitions of the concept of beliefs reflect the limitations of modern science. Being one of the expressions that come to mind regarding folk beliefs, "superstition" also hosts reservations in major religious traditions. Studies conducted about folk beliefs under folkloristics, have the mentioned limitations in terms of content and conceptualization.

In this study, content analysis of the concepts of belief and superstition has been done. It has been emphasized that the concept has an individual and social reality though it is a case out of the research methods of modern science. It has been discussed in parallel with new suggestions about folk belief study methods that even though an important part of folk beliefs have different features than the official religion/orthodoxy/grand religious tradition, they should not be set apart as it would be harder to understand the social and cultural integrity, would spoil the truth about the topic, and would not be consistent in terms of scientific methodology. In light of these discussions, the thesis has been supported that it is a necessity to introduce new approaches towards the study of Turkish folk beliefs.

Key Words: Belief, folk religion, folk beliefs, superstitions.

GİRİŞ

Bir olgu olarak inanç, birçok sosyal ve beşeri bilimin inceleme konusu içerisindedir. Geniş bir anlam çerçevesine sahip inanç kavramı, halkbilimi incelemelerinde daha dar bir anlam ve içerik kazanır. Halkbilim araştırmacıları halk inançlarını inceler. Halkbilim araştırmacıları halkbiliminin hangi alanında çalışıyor olursa olsunlar halk inançları ile doğrudan veya dolaylı olarak karşılaşır. Anlatıya dayanan türlerden, gösteri ağırlıklı türlere uzanan geniş bir yelpazede halk inançlarına değinmeksizin halkbilimi ile ilgili bir konu hakkında konuşmak oldukça zordur (Motz 1998:340; Çobanoğlu 2003: 11).

Türk halkbilimi alanında halk inançları ile ilgili çalışmaların çerçevesi, genel olarak araştırma yapılan toplumun eski dinlerinden miras alınıp yeni dinsel/kültürel çerçeveye uydurulan "inanışlarla" sınırlanmıştır (Boratav 2003: 19; Çobanoğlu 2003: 11). Bu halk inançları incelemelerinin dinsel/kültürel yaşantı içerisinde arkaik olanla sınırlanması anlamına gelmektedir.

Bu inceleme inanç, halk inançları, batıl inanç ve halk dini kavramlarının tanımları çerçevesinde konunun sınırlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Kavramların tanımlarının ifade ettiği sınırlar ve bu şekilde sınırlanmış bir alanı çalışmanın halkbilimine etkilerinin neler olduğu değerlendirilecektir. Bundan sonraki çalışmalarda bu sınırlandırmalar esnetilebilir mi? soruları etrafında bir tartışma yürütülecektir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013



KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir “tür” sınıflandırması olarak “halk inançları” ve kavram olarak “halk” akademik çalışmalarda “sembiyotik” bir ilişki içerisinde. Mullen’ın işaret ettiği gibi “İnançlar, yalnızca halk imgesini etkilemekle kalmamakta; aynı zamanda halk ile ilgili önyargılar/kabuller tarafından da etkilenmektedir.”(Mullen 2000: 119). Bu önyargılardan birine halk kavramının tarihsel süreçte kazandığı anlamlar örnek gösterilebilir. 19. yüzyılda halk “medeniyetle tezat teşkil eden insan grubu” şeklinde tanımlanmaktaydı (Dundes 2003: 2). Halk kavramının içerdiği olumsuz anlam, sözcüğün anlam çerçevesi genişlemiş ve değişmiş olmasına rağmen kimi kullanımlarda ortaya çıkmaktadır. Halk kavramı, bir toplumda yaşayan herkesi içeren bir nitelik kazanmasına rağmen “Halk inançları” kavramlaştırması halk kavramının tarihsel süreç boyunca taşıdığı olumsuzluğu ve kısıtlılığı kısmi olarak taşımaktadır.

Halk inancı kavramı, tamlamayı oluşturan sözcüklerin içerdiği anlamlara bağımlı bir kavramdır. Halk kavramının semantik olumsuz yüküne yukarıda değinildi; bu nedenle halk inancı tanımlanırken bu kısımda inanç sözcüğünü tanımlamak daha yerinde olacaktır.

İnanç kavramının anlam çerçevesi oldukça geniştir: “İdeolojik, kozmolojik, dünyevî kutsal inançlar... Halk inançlarının kapsamı doğüstü, ruhsal ve büyüsel olarak daraltıldığı durumlarda bile oldukça geniş bir tür kategorisine sahiptir: Batıl inançlar, gelenekler, ritüel, efsane, memorat, halk dini, halk hekimliği.”(Mullen 2000: 119).

Halk inançları, inceleme çerçevesi daraltıldığında bile geniş bir toplumsal alanı içerir; bununla birlikte konu ile ilgili çalışmalar farklı nedenlerden kaynaklanan sınırlılıklara sahiptir. Halk inançlarının çalışılmasına dönük içerik sınırlandırması öncelikle kavramsal çerçevede kendisini gösterir. İnanç, sözlük anlamı ile “kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir (Boratav 2003:19). Kavram, İngilizcede şu anlamlarla kullanılmaktadır: “Bir şeyin/bir kişinin var olduğuna, gerçek olduğuna dair güçlü his; kişinin kabul ettiği din gereğince benimsediği şeylerdir.” (Oxford Advanced Learner’s Dictionary 2010: 125). Bir diğer tanımlama da modern bilim ölçüt alınmıştır: “Modern bilim paradigması çerçevesinde tecrübî araçlarla ölçülemeyen, doğrulanamayan konularda oluşan bir bilme/bilgi sürecidir.” (Motz 1998: 340). İnanç bir kabuller bütünü, bir bilme şeklini ifade eder. İnanca dayalı bilgi öznel bir bilgidir. Öznel oluş özellikle modern bilimin olguları değerlendirme ölçütleriyle ilgilidir.

Halk inancı kavramı inanç kavramıyla, sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Halk inancı kavramı, inanç kavramına yüklenen “kabullere dayanma ve bir çeşit bilgi olma”anlamlarını içerdiği gibi kendine has nüansları da barındırır. Bu nüanslar yer yer belirsizliklerle malüldür. Kavramın şekillenişinde Batılı kavramların Türkçeye aktarılması belirleyici olmuştur. Boratav, Fransızca “superstition” sözcüğünün “batıl inanış”, “boş inanış”, “hurafe” şeklinde dilimize çevrildiğini, bu karşılığın değer yüklü olduğunu belirtir (1999: 19). Superstition sözcüğünün İngiliz dilindeki açıklamalı karşılığı “Akıl veya bilim tarafından açıklanamayan bir şekilde meydana gelen belirli hadiselerle dair inançlar. Şans veya şanssızlık getirdiğine inanılan belli olaylara dair inançlar.”(Oxford Advanced Learner’s Dictionary 2010: 1553), bir başka açıklama ise “mantıksal süreçlerle bağı kurulamayan inançlar.”¹şeklindedir. “Batıl inanış, hurafe, boş inanış” sözcükleri ise Türkçe sözlükte “gerçek olmayan, çürük, temelsiz, geçersiz, boş”²karşılıklarına sahiptir. Boş inanç veya boş inan’ın tanım karşılıklarından biri ise şudur: "Bilgi alanının dışında kalan ve gerçekle bağlantısı bulunmayan tasarımla inanma." (Hançerlioğlu 1975:108). Etnoloji Sözlüğü’nde “batıl inanç” (hurafe) şöyle tanımlanmaktadır: “Korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle

¹<http://www.thefreedictionary.com/Superstitions> / 18.08.2013, 18:03’te erişim sağlanmıştır.

²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5214794cb582d8.37986394 / 03.08.2013 tarihinde erişim sağlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013



beliren, geleceği bilmek isteğiyle bazı rastlantı, benzerlikleri iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendiren, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği birtakım tabiatüstü kuvvetlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inanmalardır.” (Örnek 1971:42). Konuya eleştirel yaklaşan isimlerden Hikmet Tanyu’ya göre batıl inanış, toplumda geçerli “dini inanç ve bilgiye göre” değişir. Tarihsel sürecin bir anında geçerli dini bilgi, değişen dini ve toplumsal koşullarda etkisini yitirerek bir kalıt olarak yeni dini yapının ve anlayışın içinde yaşamını sürdürür. Bu tür bazı inançların zamana direnen yönleri vardır. Bu inançlar izafi bir karakter gösterirler (Tanyu 1973: 126).

Batıl inanış, boş inanış, hurafe tanımlarında iki temel sınırlılık vardır: Birincisi akıl aracılığıyla izah edilememe ve bilimsel açıdan kabul edilmeme; ikincisi ise toplumda yaygın, geçerli dinin reddettiği inançlar olmalarıdır.

Batıl inanış, boş inanış, hurafe tanımları halk inançlarının yerine birebir kullanılabilir mi? Halk inançları bu kavramların ifade ettiği çerçeveyi aşmakta mıdır? Konuyla ilgili araştırma yapan bilim adamlarının yaklaşımı konuya bir nebze ışık tutabilir: Türk halk inançları ile ilgili geniş ölçekli araştırmaları bulunan Yaşar Kalafat’ın tanımlaması konunun içerdiği belirsizlikleri kısmen aydınlatır: “*Halk inançları, halkın yaşanan gerçek dini hayatını yansıtır. Onlar dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde, resmi din, kitabi din, güzidelerin temsil ettiği dinden muhteva ve mahiyet itibarıyla bir hayli farklıdır... Halk inancı dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu özelliği ile halk inancı konusu, halkların tarihi inançlarını da az-çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte, kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşırlar. Bu karakterleri ile halk inançları, elimizdeki yaşayan canlı malzemelerdir.*” (1999: 88). Kalafat; halk inançlarını, halkın o toplumda geçerli dini kavrayışı hayata yansıtma şekli olarak belirtir. Bu tanımlama bir yönüyle konunun sınırlarını oldukça net bir şekilde belirlerken, yaşanan dinin ortodoksi anlamında dini gelenekten bir hayli farklı olduğu ifadesiyle de kavramın ifade ettiği anlamın sınırlarını belirsizleştirmektedir. Halkın inançlarının ve bu inançlara dayalı dini yaşantının dinin kitabi içeriğinden ciddi anlamda farklı boyutlara sahip olduğunu da belirten araştırmacının, bu yargıya varması ancak halkın dini yaşantısının geniş ölçekli incelenmesiyle mümkündür. Bu bilinmeden halk inançlarının resmi dinin öğretilerinden ne ölçüde farklı yaşandığı da tam olarak bilinemez.

Halk, dinin yazılı kaynaklardan gelen yorumlarına bağlıysa burada halk inançlarından söz edilemez mi? Halk inançlarının tarihsel inanç tortularını barındırması nasıl yorumlanmalıdır? Canlı bir malzeme olarak bu inançların canlılığı bir bağlam çerçevesinde yorumlanmadan çok anlamlı olabilir mi? soruları bu kapsamda cevaplandırılması gereken sorulardır.

Kalafat’ın değerlendirmeleri ışığında “batıl inanış” kavramlaştırmasının halk inançlarını karşılamak üzere, ancak çok sınırlı bir şekilde kullanılabileceği sonucuna ulaşılır; çünkü Kalafat’a göre halk inançları hakim dini söylemin dışındaki inançları da içerir. Değerlendirmeler kapsayıcı olmakla birlikte halk inancı kavramının sınırlarını kesin bir şekilde belirlememektedir.

KAVRAMLARIN SINIRLILIKLARI

İnanç, halk inancı ve batıl inanç kavramları ile ilgili tanımlar değer yüklüdür. Tanımlamalar değerlendirmelerde iki sahanın ölçüt alındığına işaret etmektedir. Bunların ilki modern bilim, ikincisi ise inançların genel çerçevesini belirleyen hakim dini söylemin/büyük dinsel geleneklerin kurumsal yaklaşımıdır. Halkbilim incelemelerinde bu yaklaşım tarzlarının olumsuzlayıcı tanımlamalarına karşın konuya nasıl yaklaşılmalıdır? Mevcut inceleme metodları gözden geçirilmeli midir? sorularının yanıtı öncelikle, bilim ve dine ait yaklaşımların çalışmaları nasıl sınırladığı ile ilgilidir.

Halk inançları ile ilgili tartışmalarda en önemli metodolojik zorluk, modern bilimsel paradigmanın ve bu paradigmadan türeyen söylemin bireysel ve toplumsal zihniyeti inşa eden

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013



bütün alanlarda varlığını gizli-açık hissettirmesinden kaynaklanmaktadır. Modernliğin “akıl” ve “akılcılık” tasarımı, bu tasarımın inşa ettiği bilimsel aklın pozitivist olguculuğu varlık algısını geleneğin varlık algısından kopararak gözlemlenebilir-ölçülebilir standartlara indirgemıştır. Bu çerçeveyi tamamlayan bir diğer önemli unsur “kültürel evrimci” yaklaşımdır (Bennett 1994: 25). İnanç kavramına ve bu kavramın bireysel ve toplumsal tezahürlerine, bu “gözlüklerden” herhangi biriyle yaklaşmak sözkonusu olguların anlamının kavranmasını ne ölçüde mümkün kılar? Bu sorun bilimsel rasyonalizm yaklaşımlarının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bilimsel rasyonalizm ise halkbilimin inceleme alanına giren konulara, özellikle de inançla ilgili olanlarına sağlıklı bir yaklaşım geliştirememiştir: “Bilimsel rasyonalizm, halkbilim olarak tanımlanan (halkbilimin inceleme alanında kabul edilen y.n.) kültürel ifadelerin çoğunu ve özellikle de halk inançlarını “patolojik” olarak tanımlama eğilimindedir ve pozitivist bilim anlayışının büyük ölçüde hem dini düşüncenin kendisini hem de inanmaları bilimsel olmayan olarak” (Mullen 2000: 120) değerlendirmektedir. Araştırmacılar, bilimsel rasyonalizmin paradigmayı belirlediği bir eğitim sürecinden geçmektedirler. Her ne kadar bir araştırmacının inceleme nesnesi hakkında nesnel davranma zorunluluğu varsa da sosyal ve beşeri bilimler alanında çalışmalar yürüten araştırmacının birikiminin çalışma konusuna bir etkisi de söz konusu olacaktır.

Bilimsel rasyonalizm ve bu yaklaşımın tarihsel öncüsü pozitivism dünya ölçeğinde olduğu gibi Türkiye’de de bilim anlayışını belirlemiştir. Türkiye’deki tarihsel süreç dikkate alındığında Osmanlı eğitim kurumlarında özellikle de 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar bilgi tekeli, özellikle medreselerin elindeydi. 18. yüzyılın sonundan itibaren Batılı tarzda organize edilmeye çalışılan teknik eğitim veren kurumların ortaya çıkması ile anlayış ve içerik olarak Batılı bilimin temel paradigmalarına uymaya çalışan bir yapı şekillenmeye başlamıştır. Bu döneme gelinceye kadar Osmanlı sisteminde bir anlamda tek bir “epistemik cemaat” hakimken bu kurumların kuruluşu, Tanzimat reformları ve buna eklenen diğer değişimlerle birlikte iki epistemik cemaat oluşmuştur: “Klasik veya İslami epistemik cemaat (“ulema” veya ilmiyye” ve “tekke” mensupları ve geniş anlamda onlara bağlı “müminler”) ve modern epistemik cemaat” (Subaşı 1996: 66). Sonraki dönemlerde resmi olarak daha etkili olan “modern epistemik” anlayış olmuştur. Bu anlayışın üretildiği kurumlar ve taşıyıcı aktörleri son yüzyıl Türkiye’sinin olay ve olgulara yaklaşımını belirlemiştir. Subaşı’nın değerlendirmesiyle “Aydınımızı oluşturan öğeler arasında, onun dine karşı duyduğu kayıtsızlık veya reddetme anlayışı belirleyicidir. Standart Türk aydınına göre, din ancak ‘geri kalmış’ halk kitlelerinin kültürünü temsil etmektedir. Aydınımın görevi bu kültürün bir üyesi olmak değil, fakat onu ortadan kaldıramasa bile ıslah etmek ‘modernleştirmektir’ (Subaşı 1996: 79). Modernleşmenin etkileri kendisini genel olarak din ve dinsel olana yaklaşımda gösterdiği gibi dinsel alanla bağlantılı unsurları kendisinde barındıran halk inançlarına yaklaşımda da gösterdi.

Cumhuriyet dönemi kültür ve eğitim politikalarını, yayın hayatına yansımalarını ve bu yansımaların halk inançlarına ve halk inançlarıyla ilgili algıların inşasına olan etkilerini değerlendirmek daha geniş ve konuyla ilgilenenleri ilgi çekici sonuçlara ulaştırabilecek bir konudur.

Halk inançlarını birçok yönden etkileyen alanlardan biri de dinin “orijinal” kaynaklarına dayanan yorumlardır. Araştırmacılar tarafından Ortodoksi/heteredoksi, büyük gelenek/küçük gelenek, resmi din/gayriresmi din şeklindeki ayrımlar önemli ölçüde dinin anlaşılma, yorumlanma ve yaşanmasına dönük farklılıklar etrafında oluşturulmuş kavramlar ve şemalardır. Bu şemalardan ikinci grupta yer alanlar çoğunlukla halk inançları ile ilgili çalışmaların hedefinde yer almıştır. “Batıl inanmalar, resmi din anlayışının dışından, öncesinden kaynaklanan ritüeller, anlatılar” bu dinin kitabî yorumuna sahip olmadığı düşünülen kesimler içinde araştırılmıştır.

Dinin Ortodoksi olarak adlandırılan kurumsal/yazılı çerçevesine bağlı olarak şekillenen yorumlar “halk inançları” kavramının içerdiği kimi konuları dini kavrayışın dışında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013



değerlendirir. Yazılı metinlere dayanan “büyük dini geleneğin, sahih olan/batıl olan ile ilgili yorumları nelere inanılıp nelere inanılmayacağını/inanılmaması gerektiğini, varoluş nedeni gereği, belirlemiştir/belirlemeye çalışmıştır. (Yel 2005: 155). Bu belirleme, inançların algılanma/uygulanma/aktarıma ve bir disiplin ışığında çalışılması esnasında özellikle kaynak kişilerde gözlemlenen kimi zorluklar oluşturmaktadır. Kaynak kişi kurumsal/yazılı dini geleneğin, bilgi ağının dışında değilse sahip olduğu kimi inançların “mak(b)ul” olmadığına da çoğunlukla farkındadır.

Modern epistemenin, onun otoritelerinin ve dinsel episteme ve ona dayanan otoritelerin yaklaşımları Türkiye’de yapılan halk inançları ile ilgili çalışmaları çeşitli düzeylerde etkileme gücüne sahiptir. Bu çerçeve saha çalışmaları sırasında kendini çok açık bir şekilde hissettirir. Saha çalışmaları sırasında başvurulan kaynak kişilerin makalenin yazarı tarafından gözlemlenen kimi yaklaşımları “epistemik ikilem” olarak yorumlanabilir. Varolan, inanılan, yaşanan bir bilgi ve bu bilginin “büyük gelenek” veya günümüzde “modern episteme” nezdinde meşru görülmemesi durumu bu ikilemi oluşturmaktadır. Bu durum, mevcut bilginin, bu bilgiye dayanarak yerine getirilen uygulamaların ifade edilmemesi, inancın ve inanca dayalı eylemin yadsınması, gizlenmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bilginin öznesi olarak ferdin, kendi nesnesi hakkında “eğitimli-dindar-şehirli” kişilerce duyulan kuşkunun, küçümsemenin farkında oluşu halkbilimi araştırmacısının çalışmaları sırasında aşması gereken önemli engellerden birini oluşturur. Bu durum, halk inanmaları ile ilgili çalışmalarda oldukça belirgindir.

Halkbilimi araştırmacılarının “fosil avcılığının” farklı bir tarzı olarak değerlendirilecek “inanç kalıtları”na odaklanan bir araştırma metodolojisi izlemeleri halk inançlarının sağlıklı ve bütünlüklü çalışılmasının önündeki engellerden bir diğerini oluşturmaktadır.

Yukarıda belirtilen indirgemeci sınırlılıkların yanında çalışmaların içeriğini olumsuz etkileyen yüceltici yaklaşımlar da söz konusudur. Halk ve halk inançları ile ilgili belirleyici tarihsel, entelektüel yaklaşımlardan biri olan romantizm ise yüceltici bir yaklaşım sergilemiştir. Bu akım halkı ve ona dayanan bilgiyi “etkileyici, çekici, renkli, duygusal, doğal ve otantik olarak” kabul etmiştir. Romantizm, hem halk kavramının akademik teşekkülünü hem de sosyal bilimlerin inanmalara dönük çalışmalarını etkilemiştir...Doğaya saygı, kutsal duygusu, ruhsal bakış “ilkel” ve “halk” kültürel kavramlarının yaratılmasında merkezi önemde olan inanca merkezi bir atıfta bulunur (Mullen 2000: 120-121).

Söz konusu yaklaşımların halk inançları çalışmalarındaki etkilerinden biri de çalışma alanının ve kaynak kişilerin seçimine dönüktür. Halk, ister romantizmin saflığını yansıtmada anlamında yüceltici, ister bilimsel rasyonalizm/kültürel evrimci anlayışın geri-ilkel nitelendirmelerinde olsun hep belli kalıplar içerisinde tasavvur edilmiştir. Çalışma evreni de şehirlerden, eğitimli zümrelerden uzakta aranmıştır. Bu yaklaşım halkbiliminin “fosil” avcılığıyla eş bir araştırma disiplini olarak tasavvur edilmesine neden olmuştur.

Romantik idealler ve rasyonalist önyargılar halk ve inanç kavramsallaştırmalarında ve çalışmalarında patolojik bakış açılarının oluşmasıyla sonuçlandılar. Her iki yaklaşım da yüceltme-indirgeme zıtlığı içerisindedir. Romantik anlayışın halka ait her unsurun tarihsel boyutu da yorumlamalarına dahil eden yüceltici yönünün aksine, pozitivist anlayışın halkın içinde var olan unsurları yok sayan, küçülten, düzeltilmesi gereken bir arıza, iyileştirilmesi gereken bir hastalık olarak ele alan yaklaşımının oluşturduğu bir gerilim çalışmalarda gözlemlenen unsurlar arasındadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013



HALK İNANÇLARI ÇALIŞMALARINA YENİ YAKLAŞIMLAR

Kültürel olguların, bu arada halk dini ve halk inançlarının oldukları şekliyle çalışılması gerektiğine dönük anlayışın yerleşmesi için yirminci yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecekti. Yeni teorik yaklaşımlar genel olarak halkbilim çalışmalarına yaklaşımı ciddi bir biçimde dönüştürmüştür.

Don Yoder’in 1974 yılında kaleme aldığı “Halk Dininin Bir Tanımına Doğru” başlıklı makale halk inançları ile ilgili çalışmalar üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Yoder, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla taşınan anlayışın halkbilim çalışmaları üzerindeki etkisini şu şekilde ifade eder: “Çoğu Amerikan halkbilim tanımları dini fenomenleri kapsayan kategoriler içermez. Bu kategorileri içermedikçe de Aydınlanmanın kalıtlarından kurtulamaz. “Batıl inanış” kavramı halk dinindeki inanç unsurlarının anlaşılmasına dönük bir anlayışı engeller.” (Yoder 1974: 9). Yoder, halk inançları ve batıl inanmalarla ilgili şu açıklamayı getirir: “Genelde, batıl inanmaları, halk inanışının bir alt kategorisi olarak almayı tercih ediyorum. Kültürün işlevselliği içerisinde insan topluluklarının “din” ve “büyü” olarak farklılaştıkları varsayılan davranışlarına dönük, bilimsel bir inceleme amacı için bile olsa ayırım yapılmaya/farklılaştırılmaya çalışılması oldukça güçtür. İnsanoğlunun doğaüstü ve doğal fenomenlere dair algısı organik bir bütünlük içerisinde çalışır.” (Yoder1974:13). Din aynı zamanda sadece ruhsal alanda var olan bir olgu değildir. Günlük yaşam içinde tezahür eder. Din sosyolojisi alanında çalışan araştırmacılarda dinin sosyal yapı içerisinde bütünlük bir özellik gösterdiğinin çok iyi farkındadır: “İnanılan ve yaşayan bir gelenek ve mahalli bir tezahür olarak halk dini veya popüler din uzaktan veya ikinci el kaynaklara dayalı olarak yeterince araştırılmaz...Birçok insan için din “düşünülen”den ziyade daha çok “yaşanan” bir şeydir. İnançlar ve bütün dinî davranış çeşitleri, toplumsal ve bireysel faaliyet ve davranışlara ve her bölgedeki dinî sembollerin yorumlanış biçimlerine olduğu kadar kanaat ve şüphelerin oranlarına da özel bir önem vermek suretiyle inananların her zamanki gündelik yaşantılarında tahlil edilmelidir.” (Yel 2005:155).

Dini geleneğe ait inanç unsurlarıyla “batıl inanmalar” olarak halk inanmalarını ayırmaya dönük yaygın bir eğilim olmasına karşın, Yoder her ikisini kültürel sürecin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Bu durum onu bütüncül bir bakış açısına sahip kılmış ve metin merkezli olmaktan ziyade bağlam merkezli bir konuma yerleştirmiştir. Bununla birlikte halk dini ile dinin öteki kategorileri arasındaki fark bir problem olarak kaldı. Kurumsal din nerede bitiyor, halk dini nerede başlıyordu. Yoder bu durum hakkında şunları ifade eder: “Halk dini kavramsallaştırmamda, onu ilkel seviyedeki dinlerden farklılaştırıyorum. Halk dini toplumun karmaşık yapısı içerisinde. Halk dininin organize olmayan karakteri onu kurumsal dini yapıdan ayırır (Mullen 2000:120-121). Bu değerlendirmenin yine de belli kısıtlılıkları barındırdığı dikkatlerden kaçmamaktadır. “Kurumsal din”, “halk dini” veya “büyük gelenek”, “küçük gelenek” ayrımları sınıflandırma bakımından bir kolaylık sağlamakla birlikte toplumu ve kültürü sınırları net bir şekilde bölünmüş yapılar şeklinde tasarlamaktadır. Toplumu teşekkül ettiren fertler dini kendi zihinlerini kompartımanlara ayırarak algılamamakta, tam tersine kendi içerisinde bir bütünlük oluşturmaktadır (Yel 2005:134).

Halk inançlarını daha geniş bir bakış açısıyla incelemek, halkbilim alanında son yarım asırdır meydana gelen bir dizi değişimle de uyumludur. Halk kavramına yüklenen anlam, geçmişin tortularından tam olarak kurtulamazsa da toplumu oluşturan tüm bireyleri içerecek şekilde genişlemiştir. Bireyin farklı kimlik katmanları ve rollerle toplumsal yaşama katıldığı kabul edilmekte ve her durumun kişiyi farklı toplumsal kesimlere ait kıldığı kabul edilmektedir. Bu genişleme, halkbilimi disiplininin çalışma sahasını ve ulaşılması gereken kaynak kişileri çoğulcuştürmüştür. Bu değişimin halk inançları kavramına ve çalışma metodolojilerine bir etkisi şüphesiz olacaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013



SONUÇ

Bu inceleme, halk inancı kavramının sınırları kesin bir şekilde belirlenmiş bir tanımının olmadığını göstermektedir. Halk inancını karşılamak üzere kullanılan “batıl inanış” hem yargı yüklü bir kavram olup hem de halk inancı kavramını karşılayamayacak kadar sınırlıdır. Kavramın kendisi, bilim ve din alanlarından kaynaklanan değerlendirmeler nedeniyle olumsuz anlamda değer yüküdür. Bu durum, halk inancı çalışmalarının niteliğini de sınırlamıştır.

Bu değerlendirmeler halkbilimi disiplini içerisindeki halk inançları ile ilgili yapılacak çalışmalara dönük olarak yeni bir metodolojik yaklaşım geliştirme zorunluluğu ile araştırmacıları karşı karşıya bırakmaktadır. “Halk” ve “halk inançları” kavramlarının tarihsel önyargılarla yüklü kabullerini yansıtan çalışmalara dönük yeni bir metodolojik ve teorik bakışı mümkün kılacak imkanların başında inançların, günlük hayat içerisinde kendini farklı seviyelerde yansıttığı oldukça geniş bir alt alanın, aynı zamanda kapsayıcı bir kültürel bütünü parçası olduğu gerçeği gelmektedir. Dini inancın ve geleneğin toplumsal veya bireysel düzeyde “kompartımanlar” şeklinde tasarlanmasındansa birbiriyle bağlantılı geniş bir çerçeve içerisinde ele alınması halk inançları ile ilgili çalışmalara yeni boyutlar kazandıracaktır.

Halk inançları, bir inceleme kategorisi olarak oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Halk inançları bilimin ve dinin ortodoks yorumunun dışında kalan “batıl inanış”lardan da oluşmamaktadır. Geniş anlamda halk inançları, çok çeşitli kaynaklardan gelmektedir. Bu kaynaklar arasında dinin yazılı temel kaynakları, bu kaynakların belli bir çerçevede yorumlanmasıyla oluşan bir yön devardır. Halkın dini algılayış şekli, onu besleyen çok çeşitli kaynakların; birey-toplum-kültür-gelenek unsurlarının da etkileşimiyle geniş bir alanda şekillenmekte ve varlığını çok yönlü olarak göstermektedir. Halk inançlarını, belli özelliklere sahip inanışlarla sınırlandırmak “indirgemeci” bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle halk inançları çalışmaları geniş bir bakış açısıyla ve halkın dini algılama ve bu algılamanın uygulamaya dönüşmüş biçimleri üzerinden bağlamı içerisinde incelenmelidir. Halk inançları inceleme çerçevesi belli konularla ilgili kalıp ve yaygın inanışlar üzerine değil, halkın din kavrayışının bireysel, toplumsal temsilinin genel çerçevesi üzerine inşa edilmelidir. Halkın din algısının toplumsal ve kültürel süreç içerisinde şekillenme şekli, halkın dini yaşantısının ve bu yaşantının tezahürleri olan inançlarının inanılmaz çeşitliliği ancak bütüncül bakışla anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

- BEN AMOS, Dan. 2003. Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru (Çev.Metin Ekici), Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Ankara:Milli Folklor:31-56.
- BENNETT, Gillian. 1994. Geologists and Folklorists: Cultural Evolution and The Science of Folklore, *Folklore*, Vol. 105:25-37.
- BORATAV, Pertev Naili. 2003. 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul: K Kitaplığı.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. 1999. Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara:Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. 2003. Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları, Ankara:Akçağ Yayınları.
- GEERTZ, Clifford. 2010. Kültürlerin Yorumlanması, Ankara:Dost Yayınları.
- GULBENKİAN Komisyonu. 1998. Sosyal Bilimleri Açın, İstanbul:Metis Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. 1975. İnanç Sözlüğü, İstanbul: Remzi Yayınevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/13 Fall 2013



- KALAFAT, Yaşar. 1999. “Türk dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi”. Millî Folklor. Cilt 6. Sayı 44. s.88-91.
- KIZILÇELİK, Sezgin. 2004. Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak, Ankara:Anı Yayıncılık.
- MOTZ, Marilyn. 1998. The Practice of Belief, *The Journal of American Folklore*, Vol. 111, No. 441, Folklore: What's in a Name?(Summer): 339-355.
- MULLEN, Patrick B.. 2000. Belief and the American Folk, *The Journal of American Folklore*, Vol. 113, No. 448 (Spring): 119-143.
- Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 8. Edition (madde başlığı, cd ortamından alıntılanmıştır.)
- ÖRNEK, Sedat Veyis. 1971.EtnolojiSözlüğü.Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SUBAŞI, Necdet. 1996. Türk Aydınının Din Anlayışı. İstanbul. Yapı kredi Yayınları.
- TANYU, Hikmet. 1973. “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Değerlendirme”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt 21. Sayı1. s.123-142.
- YEL, Ali Murat. (2005). İslâm’da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslâm Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü. (der. ve çev. Ali Coşkun).*Din Toplum ve Kültür*, İstanbul: İz Yay., s.134-182.
- YODER, Don. 1974. Towarda Definitionof FolkReligion, *Western Folklore*:33 :2-15.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/ 13 Fall 2013

